

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 469-504.

Geliş Tarihi: 7 Nisan 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA POLİTİKASI

Nurhan AYDIN*

Kübranur ÖZTÜRK**

Öz

Bir dönemin Türk siyasetine damgasını vuran İttihat ve Terakki, kuruluşu ve faaliyetleri açısından oldukça önemlidir. İlk olarak 1889'da Mekteb-i Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında kurulan bu cemiyet, zaman geçtikçe ülke çapında yayılarak faaliyet göstermeye başlamış ve 1908 yılında iktidarı ele geçirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi esnasında ve savaşın devamında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki, savaşın gidişatında ve sonraki dönemde de etkisini sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki'nin Kafkasya politikası, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas Cephesi'nin açılması ile başlamıştır. Cephenin açılmasının ardından İttihat ve Terakki'nin en önemli üyelerinden olan Enver Paşa Harbiye Nazırı olarak atanarak bölgeye gönderilmiştir. Bölgede yaşanan Köprüköy ve Azap Muharebeleri, Sarıkamış Harekâtı cephenin kaderinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Rusya, ülkesinde çıkan Bolşevik İhtilali sebebiyle savaştan erken ayrılmış, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barışı yapılmış, bunda da İttihat ve Terakki'nin yöneticilerinden olan Talat Paşa öncülük etmiştir. Diğer taraftan Azerbaycan'da çıkan karışıklık sebebiyle Azerbaycan da Osmanlı Ordusu'ndan yardım istemiş, Enver Paşa da buraya kardeşi Nuri Paşa'yı göndererek Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşunda etkili olmuştur. Savaşın bitiminin ardından İttihat ve Terakki üyeleri yurt dışına kaçarak faaliyetlerini buradan sürdürmüşlerdir.

---

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, kubraozturk73@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-3240-3499.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Kafkasya, Enver Paşa, Azerbaycan, Rusya.

THE POLICY OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS IN THE CAUCASUS

Abstract

İttihat and Terakki, (Committee of Progress and Union) which had a profound impact on Turkish politics in a certain period, is very important in terms of its establishment and activities. This community was first established in 1889 by the students of the Faculty of Medicine and began to its activities throughout the Ottoman territory. The Union and Progress Party played an important role to engage with the First World War, continued to influence the course of the war and the subsequent period due to their power.

The Caucasus policy of the Committee of Union and Progress began with the opening of the Caucasian front during the First World War. Following the opening of the front, Enver Pasha, one of the most important members of the Union and Progress, was appointed as the Minister of War and sent to the region. Köprüköy and Azap Battles, Sarıkamış Operation in the region is very important for the fate of the front.

Russia had to quit the First World War early due to the Bolshevik Revolution in its country, and the Brest-Litowsk Peace was signed between the Ottoman Empire and Russia, and the Talat Pasha, one of the leaders of the Union and Progress, led that peace agreement. On the other hand, because of the turmoil in Azerbaijan, Azerbaijan asked the Ottoman Army for help, and Enver Pasha sent his brother (Nuri Pasha) to the region and then he became effective in the establishment of the Caucasian Islamic Army. When the First World War ended, members of the Union and Progress left the country and continued their activities in abroad.

Key Words: Committee of Union and Progress, Caucasia, Enver Pasha, Azerbaijan, Russia.

Giriş

Türkiye'nin yakın tarihine damga vuran en önemli siyasal örgüt şüphesiz ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. İlk olarak 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinin arasında kurulan bu siyasal örgüt zamanla görüşleriyle kendine taraftar bularak ülke çapında yayılmış, kısa süre sonra da Avrupa'da bulunan Jön Türklerden Ahmet Rıza Bey ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla faaliyet göstermiştir. II. Abdülhamit'e karşı en etkili muhalefet örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanından

sonra etkisini arttırmış, 1908 - 1912 arasında denetleme iktidarında kalmış, 1912 sopalı seçimlerinden sonra tam anlamıyla iktidara gelerek ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin Kafkasya politikasına bakacak olursak öncelikle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinden sonra açılan ilk cephenin Kafkas Cephesi olması o dönemde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikaları anlamamız açısından önem arz etmektedir. Kafkaslarda en etkili İttihat ve Terakki mensubu olan Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetleri, Rusya ile yapılan sulh antlaşması, İttihat ve Terakki'ye bağlı olarak kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkaslardaki faaliyetleri, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşunda Enver Paşa'nın etkisi, İttihatçıların Kafkasya misyonunda oldukça önemlidir. Bu çalışmada İttihat ve Terakki'nin Kafkasya'daki, özellikle askeri ve siyasi faaliyetleri ele alınacaktır.

1.Jön Türklerin Ortaya Çıkışı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

Jön Türkler ilk olarak Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği yıllarda devleti kurtarmak adına faaliyetlerde bulunan bir grup genç olarak ortaya çıkmıştır. Jön Türklerin örnek aldığı siyasi fikirlerin temelini ise Yeni Osmanlılar zamanından devralınan Avrupa kaynaklı fikirler oluşturuyordu. Dönemin önemli isimlerinden Mithat Paşa ve arkadaşları Meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan gibi kavramları Avrupa'dan görerek örnek almışlar, Jön Türkler de "Osmanlı Vatandaşlığı" doğrultusunda aynı görüşü savunmuşlardır. Onlara göre Osmanlı ancak bu kurumlara sahip olmakla kurtulabilirdi. Jön Türkler, Yeni Osmanlılara göre daha batıcı idiler. Batıcılık adı altında Tanzimat Paşaları ve Yeni Osmanlılar, Avrupa'nın idari düzenlerini ve kanunlarını tercüme ederek çalışmalarına başlamışlardır¹.

Jön Türklerin ortaya çıkışını 1889'a kadar götürmek mümkündür. Askeri Tıbbiye öğrencilerinin 1880'li yıllarda yönetime karşı muhalefet olarak ortaya çıkması, yoğun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1888'den itibaren ise bu tartışmalar okulda yaygınlık kazanmış, İshak Sukuti ve İbrahim Temo'nun yaptığı görüşmelerde kendilerine yakın gördükleri Ahmet Cevdet ve Mehmed Reşid ile birlikte 3 Haziran 1889 tarihinde yaptıkları toplantı neticesinde İttihad-

---

¹ Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s.37-38.

1 Osmanî adını alan cemiyetin kuruluşuna ve faaliyetlerine yön verecek çalışmalara ilk adımı atmışlardır².

Jön Türk hareketi İttihad-ı Osmanî adı altında Asker-i Tıbbîye öğrencileri tarafından başlatıldıktan sonra diğer okullar arasında da yayılmaya başlamıştır. II. Abdülhamid'e karşı ve dolayısıyla da gizli olan cemiyet İtalyan İhtilalci Carbonari örgütünden esinlenmiş, buna bağlı olarak da hücreler halinde örgütlenmiştir. Kurucularından olan İbrahim Temo'nun anılarına göre cemiyet, 1895 yılına kadar yeni üye kazanmak, gizli toplantılar yaparak Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yapıtlarını ve İran hürriyetçilerinin yapıtlarını okumakla yetindiklerini ve başka herhangi bir eylemde bulunmadıklarını anlatmıştır. Sonrasında Ahmet Rıza ve İstanbul'daki İttihad-ı Osmanî mensupları arasındaki görüşmeler neticesinde 1895 yılında örgütün adı değişerek "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olmuştur³.

Jön Türklerin iki önemli fikir insanı olarak görülen Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin ortaya koydukları fikirleriyle Jön Türk akımına yeni bir yön vermişlerdir. Ahmet Rıza ve onun fikrinde olanlar meşruti bir yönetimde merkezîyetçi bir sistemin kurulmasını desteklerken, Prens Sabahattin taraftarları ise Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet adında bir komite kurmuştur. Komitenin 9 maddelik programında farklı grupların ve milletlerin parçalanmasına sebep olan anlaşmazlıklara çözüm bulunmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir⁴.

1900'lü yıllara gelindiğinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde farklı düşünen birçok grup ortaya çıkmış, cemiyet bu sebepten zaman zaman zor durumda kalmıştır. Bu sorunu gidermek amacıyla 1902'de I. Jön Türk Kongresi toplanmış, bu kongreden sonra Ahmet Rıza ve grubunun oluşturduğu "Terakki ve İttihat Cemiyeti", diğeri de Prens Sabahattin ve grubunun oluşturduğu "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1902 Kongresi sonrasında oluşan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi ise Paris olmuştur⁵.

1908 yılına kadar çalışmalarını gizli olarak sürdüren cemiyet, bu tarihten sonra Makedonya'da duruma hâkim olmak amacıyla gerçekleştirdiği toplantıda

² Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.173-174.

³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 49-50.

⁴ Kocabaş, a.g.e, s.47-48.

⁵ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s.15-16.

gizlilikten çıkmayı düşündü. Gizliliklerini açığa vurmalarına zemin hazırlayan sebep ise 1908 yılında İngiltere Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas'ın Makedonya ile ilgili düzenlemeler yapılması amacıyla karar aldıkları Reval Görüşmeleri idi. Resneli Niyazi'nin bir grup asker ve sivillerden oluşan adamlarıyla Manastır'da dağa çıkması, İttihat ve Terakki'nin harekete geçmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler üzerine II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek durumunda kalmış, Meşrutiyet ikinci defa ülkede sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda uygulamaya geçmeye başlamıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki de gizliliğine son vermiş, bundan sonraki süreçte - özellikle de 1913-1918 arasında - ülkedeki en önemli siyasi güç haline gelmiştir⁶.

1908 yılında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programının 1. maddesinde; Meclis-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması ve güvenoyu kazanamayan hükümetlerin düşmüş sayılmasını gerçekleştireceklerinden bahsediyordu. 2. maddeye göre ise Ayan Meclisi'nin üye sayısının Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının 1/3'ünü geçmemek kaydıyla 1/3'ünün padişah ve 2/3'ünün millet tarafından seçilmesini ve görev sürelerinin Meclis-i Mebusan gibi üyeleri gibi sınırlı olmasını istemekteydi. Siyasi programın 3. maddesinde 20 yaşını doldurmuş her Osmanlı vatandaşı erkeğinin birinci dereceden seçmen olacağını ifade ediyordu. 4. Madde, Anayasa'nın 1. Maddesi'ne uygun olması kaydıyla siyasi cemiyetlerin oluşumu konusunun Kanun-i Esasi'ye sokulmasından bahsediyordu. 5. ve 6. Maddeler, yerel yönetimlerden bahsetmesi açısından oldukça önemliydi. 5. Maddede geçen "vilayetlerin yönetim usulünde mevcut düzene aykırı olmamak şartıyla Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde bahsedilen tevsi-i mezuniyyetin (yetki genişliği) uygulanması için gerekli olan yasal düzenlemelerin yapılacağı", 6. Maddede ise "birbirine yakın olan köy ve nahiyelerin idari işlemlerinin kolaylaştırılması adına vilayetlerin idari taksimatının yeniden düzenleneceğini" ifade etmekteydi. Siyasi programın 7. Maddesinde ise Devletin resmi dilinin Türkçe olarak kalacağından ve her türlü haberleşme ve resmi görüşmelerin Türkçe yapılacağından söz ediliyordu⁷.

---

⁶ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.17.

⁷ Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri ve Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), s.77-82.

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya ve İttihat ve Terakki

2.1. Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Osmanlı Dönemi'nde Kafkasya

Kafkasya bulunduğu coğrafi konum itibariyle 38-50 kuzey paralelleri ile 37-50 doğu meridyenleri arasında bulunur. Kuzeyde Ukrayna ve Rusya, güneyde Türkiye ve İran doğuda Hazar Gölü ve batıda Karadeniz ile çevrilidir. 450.000 km²'lik alana sahip olan bölge KB-GD (Kuzeybatı - Güneydoğu) şeklinde uzanan Kafkas Sıradağları ile iki kısma ayrılmaktadır. Rusya sınırına yakın, Kafkasya halklarının çoğunlukla yaşadığı bölge Kuzey Kafkasya (Sirkafkasya) olarak adlandırılırken bağımsız devletlerin ön planda olduğu diğer bölge de Güney Kafkasya (Mavera-i Kafkasya, Transkafkasya) olarak nitelendirilmektedir⁸.

Kafkasya'yı stratejik açıdan değerlendirirsek; jeopolitik önemi dolayısıyla büyük güçlerin dikkatini çekmiş, komşu olan Ruslar, Türkler ve Araplar tarih boyunca bölge üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bölgenin diğer bir özelliği ise ticaret ve ulaşım açısından önemli bir köprü görevi görmesidir. Kafkasya bölgesi yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ve coğrafi konumu sebebiyle pek çok devletin egemenliği altına girmiş ve bu sebeple de çeşitli etnik grupları bünyesinde barındırmıştır⁹.

Osmanlı Döneminde Kafkasya'ya bakacak olursak, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası ve Kafkasya'da hâkimiyet kurma mücadelesinden dolayı Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkileri zaman zaman gerilmiştir. Rusları bölgede önemli bir tehdit olarak gören Osmanlı, bölgede otoritesini arttırmak amacıyla 17. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya hâkim olma amacıyla birçok savaşa girmiştir. Kafkasya için yapılan bu savaşlarda kimi zaman Osmanlı, kimi zaman da Rusya galip gelmiştir. Ancak bölge halkının uzun yıllar boyunca Türk hâkimiyetinde kalmaları ve çoğunluğun Osmanlı ile aynı kültürde olması, onları Osmanlı Devleti yanlısı olmaya itmıştır. Kafkasya'nın Osmanlı Devleti açısından önemi, Osmanlı'nın bölgenin İslamlaşması ve Türk kültürünün taşınması bakımından oldukça önemlidir¹⁰.

⁸ Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2014, s.15.

⁹ Emin İadigarov, "Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2017, s.4-7.

¹⁰ Mehmet Dikkaya, *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta Yayınları, İstanbul 2009, s.176.

Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde; Rusya'da Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus Çarlığı yıkılmış, yerine kurulan geçici hükümetle birlikte bölgede dengeler değişmiştir. Bu süreçte bağımsızlıklarına düşkün olan Kuzey Kafkasya halkları harekete geçmiş, 15-20 Nisan 1917'de Bakü'de toplanan Kafkasya Müslümanları Kurultayı'nda durum değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu gelişmelerden sonra 12 Mayıs'ta Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, Türkiye'ye müttefiklik teklifinde bulunmuş ve Rusya'ya karşı siyasi ve askeri yardım talebinde bulunarak, bu cumhuriyeti de Babıali hemen tanımış, ardından Enver Paşa da gerekli yardımların yapılacağına dair belgelerle teminat vermiştir. Diğer taraftan Güney Kafkasya ile ilişkiler Kuzey Kafkasya'nunkinden farksız olmuş, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler, Ermeniler, Acara ve Abhazlar Osmanlı ile bağları bakımından bölge ile ilişkilerde önemli bir faktör olmuştur¹¹.

2.2. İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi İttifak Arayışları

Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle diplomasi ve dış politika da İttihatçı kadroya geçmişti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Enver Paşa Başkomutan, Talat Paşa İçişleri ve Maliye, Cemal Paşa'nın da denizlerden sorumlu bakan olmasıyla beraber, İttihatçılar hedeflerini Osmanlı Devleti'nin dış politikası kapsamında gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İttihat ve Terakki yöneticilerinin Almanya'ya duyduğu yakınlık münasebetiyle Osmanlı Devleti de Almanya ile iş birliğine gitmiş, savaş süresince Alman uzmanlardan yararlanmışlardır¹².

Birinci Dünya Savaşı öncesinde artan milliyetçilik, savaşçılık zihniyeti, birbirine düşman ittifaklar ve emperyalizm, çıkacak büyük bir savaşın habercisiydi. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden evvel denge politikasını sürdürmüştü, ancak bu politikası uzun süreli olmamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, içte ve dışta ortaya çıkan siyasi sorunlar sebebiyle kendisini koruyamayacak duruma gelmiş, kendi varlığını devam ettirebilmesi için de ittifak arayışlarına yönelmiştir. Enver Paşa'ya göre Almanya askeri bakımdan Avrupa'da en kuvvetli devletti ve bu sebeple de savaşı kazanma ihtimali de yüksekti. Enver Paşa ve diğer İttihat ve Terakki yöneticileri II. Meşrutiyet'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin Fransa, Birleşik

¹¹ Dikkaya, *a.g.e.*, s.180-181

¹² Reha Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, cilt:3, sayı:6, 2008, s.139.

Krallık ve Almanya gibi güçlü bir Avrupa ülkesiyle ittifak kurması gerektiğini düşünüyordular. Çünkü Avusturya-Macaristan, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak istedikleri düşünüldüğünde bunlarla ittifak yapmayı düşünmüyorlardı¹³. Bu ittifak arayışları İttihat ve Terakki kadrosu içerisinde tartışmalara yol açmış ve ilk ittifak teşebbüsünü de İngiltere ile yapmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey İngiltere'ye ittifak teklif etmişse de olumlu sonuç alamamıştır. Haziran 1914'te Talat Paşa da Rusya'ya ittifak teklifinde bulunmuş ancak yine bir sonuç alınmamıştır¹⁴.

Bunun üzerine 22 Temmuz 1914'te Enver Paşa Alman Büyükelçi Wangenheim'e ittifak teklif etmiştir. Bu ittifak teklifinin perde arkasında ise Rusya'nın Doğu'daki Ermeni isyancılara destek olması ve onları silahlandırmaya çalışması yatmaktaydı. Almanya'ya ittifak teklif edilmesinde diğer bir faktör ise Ruslar ve İngilizlerin paylaştıkları İran topraklarında, bazı aşiretleri silahlandırarak Osmanlı'ya karşı kullanıp kışkırtmaları, isyana teşvik etmesi de vardır. Bunlara karşı Enver Paşa Alman gizli servisiyle birlik olarak kendi istihbarat subaylarını da Berlin'e göndermiştir. Aynı zamanda Rusya'nın seferberlik ilanına karşılık olarak Osmanlı birliklerine izinli adamlarını çağırması, olası bir savaş için tatbikata başlaması emrini vermişti. Enver Paşa, bu uygulamalarıyla Osmanlı Hükümeti'nin onayını almadan seferberliği başlatmış oluyordu. 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı'daki askeri misyonun başında olan Liman Von Sanders, büyükelçi Wangenheim ve Enver Paşa savaş detaylarını görüşmek üzere toplanmışlardır. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ittifak anlaşması imzalanmasının ardından Osmanlı ordusunun Kafkasya'da Rusya'ya karşı savunma halini alması, Rusya ve Yunanistan'a karşı Bulgaristan ile işbirliğine, bu durumda taarruz için kara kuvvetlerinin büyük kısmının Trakya'da toplanması için anlaşmaya varılmıştır. Sadrazam Said Halim Paşa Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalacağını açıklasa da ertesi gün, 2 Ağustos 1914'de Harbiye Nazırı Enver Paşa Alman Büyükelçiliğinin bulunduğu Tarabya'da bir ittifak anlaşması imzalamışlardır¹⁵.

Osmanlı Devleti Almanya ile yaptığı ittifak anlaşmasının ertesi gününde seferberlik ilan etmiş, 4 Ağustos'ta ise tarafsız kalacağını duyurmuştu. 7

¹³ Muzaffer Türk, "Enver Paşa'nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi", *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.48-49.

¹⁴ Aslan Turlybek, "Enver Paşa 1918 - 1922", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara 2013, s.81-82.

¹⁵ Türk, a.g.e, s.56-57.

Ağustos'ta ise Avusturya Rusya'ya savaş ilan etmiş, bu durumda ticari gemilerle açık olmak şartıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları savaş gemilerine kapatılmıştı. Osmanlı Devleti 9 Eylül 1914 tarihinde 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere tek taraflı kapitülasyonları kaldırdığını bildirmiş, Osmanlı'nın müttefiki olmasına rağmen en fazla tepkiyi Almanya göstermiştir. Bu günlerde Almanya ile Fransa arasında cereyan eden Marne Muharebesi'nde Fransızların başarılı olması ve Rus tehdidinin bulunması sebebiyle Alman Genelkurmayı savaş planlarında değişikliğe giderek Rus saldırılarına önlem olması amacıyla "yerinde tutma" stratejisi uygulamıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa dâhil ederek Kafkaslarda Rusya'ya karşı bir cephe açılması gerekli görülmüştür. Almanlar bu yolla kendi üzerlerindeki baskıyı hafifletmek istemişler, Rusya'ya sınır olması ve geniş topraklarından dolayı Osmanlı'nın bir an önce savaşa girmesi Almanya için oldukça önemli hale gelmiştir. Almanya Osmanlı Devleti'ne savaşa girmesi durumunda para yardımı yapabileceğini söyleyerek savaşa girmesi için zorlamış, sonrasında 24 Ekim 1914'te Wangenheim, Cemal, Enver ve Talat Paşalar ile Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey bu meseleyi görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir. Enver Paşa ile Cemal Paşa bir an önce savaşa girme yanlısı bir tutum izlemişlerdir¹⁶.

Osmanlı Devleti ile Almanya'nın savaş için ittifak anlaşmasının Türkler açısından önemi; Osmanlı Devleti'nin tehdit altında kalması durumunda Almanya'nın Osmanlı'yı silahla savunacağı madde olmuştur (madde:4). Anlaşma hükümlerinde Osmanlı Devleti'nin; Rusya ile Avusturya'nın savaşa girdiğinde Almanya da Avusturya-Macaristan'ın yardımına gitmek zorunda kalırsa, savaşa gireceği hükmü yer alır (madde:2). İttifak 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerliliğini koruyacak, taraflardan herhangi birisi feshetmedikçe antlaşma yeniden beş yıl yürürlükte kalacak (madde:6), anlaşma gizli kalacak ve kamuoyuna açıklanması iki taraf arasındaki bir anlaşmaya bağlı olacaktı (madde:8)¹⁷.

2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Enver Bey'in apandisit ameliyatı sebebiyle hastanede yattığı günlerde, 18 Aralık 1913'te rütbesi Yarbaylıktan Albaylığa yükseltilmişti. Süleyman Kani

¹⁶ Betül Eksik, "Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Sivas 2018, s.22-23.

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.595.

İrtem Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı oluşuyla ilgili anılarında; Bir gün Hafız Hakkı Paşa ile Beşiktaş'ta karşılaştığını, ordunun halinden bahsettiklerini, Hafız Hakkı Bey'e bu meseleyle alakalı subaylarla görüşmek üzere Ortaköy'deki konağında bir toplantı tertip edilmesini söylediğini anlatır. Cafer Tayyar, Nihat ve Vehip ve diğer subaylarla yaptıkları görüşmeler sonucunda Harbiye Nazırı'nın Enver Bey veya Cemal Beylerden birinin olması gerektiği yönünde konuştuklarını da anılarında belirtmiştir. Yapılan görüşmelerin sonunda Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması yönünde propagandalar yapılmasının kararlaştırıldığı ileri sürülüyor. Enver Bey'e Harbiye Nazırı olması fikrini daha önce arkadaşları da söylemiş, hatta konuyla ilgili görüşlerini dönemin dâhiliye nazırı Talat Paşa'ya da bildirmişler, Talat Paşa da Enver Bey'in bu göreve getirilmesinin bir zamanı olduğunu belirtmiştir. Ancak Enver Bey'in arkadaşlarının ısrarı üzerine, Talat Paşa mevcut Harbiye Nazırı'nın istifasını istemiş, istifa gerçekleşikten sonra Sait Halim Paşa tarafından hazırlanan tezkirede Enver Bey 4 Ocak 1914 tarihinde Mirliva rütbesine yükseltilmiş¹⁸, sonrasında Harbiye Nazırı olarak atanmıştır¹⁹.

Fransız İhtilali'nden sonra o zamanlarda Batı kaynaklı ıslahatlar yapan Osmanlı için de savaştan etkilenmemek kaçınılmaz olmuştur. Almanya'nın da önerisi ile Enver Paşa ve İttihatçı kadro, Osmanlı Devleti'ni eski günlerine kavuşturmak amacıyla attıkları adımların en önemlilerinden birini de Kafkasya oluşturmuyordu. Türk ve Müslüman halkların birleşmesiyle kurulacak Türk-İslam Devletinin Osmanlı'ya destek olması, Kafkasya açısından oldukça önemliydi. Bunun için Rusların bölgeden çıkarılması ve sonrasında halkların ortak değerler etrafında birleştirilmesi gerekiyordu. Enver Paşa da bunu tek başına gerçekleştiremeyeceğinden Almanya ve Avusturya - Macaristan'ın gücünden faydalanmak istiyordu²⁰.

Nitekim, Enver Paşa 24 Ekim'de Amiral Souchon'a verdiği emirde Türk donanmasının Karadeniz'de deniz hâkimiyeti kazanması gerektiğini bildirmiştir. Enver Paşa 27 Ekim'de donanmayı Karadeniz'e çıkarmış, 29 Ekim'de Karadeniz çatışması meydana gelmiş ve Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin ardından açılan ilk cephe

---

¹⁸ BOA, İ..DUİT, 8-92 / 05.02.1332.

¹⁹ Turlybek, *a.g.e.*, s.76-77.

²⁰ Yılmaz, *a.g.m.*, s.140-141.

Kafkas Cephesi olmuştur. Bölgede yaşanan ilk büyük harekât da 1 Kasım 1914'te Rus ordularının taarruzuyla başlamıştır²¹.

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda cephe açması Rus kuvvetlerinin bir kısmının burada tutulması bakımından Almanya'nın işini kolaylaştıracak ve diğer cephelere de takviye sağlanmasını engelleyecekti. Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nde başarılı olması demek, Almanya'nın Kafkas halklarını Ruslara karşı kışkırtabileceği anlamına geliyordu. Osmanlı'nın Kafkasya'ya yaklaşması halinde Almanya silah ve cephaneyi oraya daha kolay gönderebilirdi. Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nden beklentisi; son yıllarda kaybettiği topraklar sebebiyle buna bir son vermek, Boğazlar ve Doğu Anadolu'yu elinde tutmak, İslam âlemindeki liderliği sürdürmek ve Azerbaycan, İran ve Türkistan'daki Türkleri tek bir çatı altında tutmaktır²².

2.2.2. Köprüköy ve Azap Muharebeleri ve Enver Paşa

Rus Kolordusu Oltu'dan Narman'a ilerlediği günlerde Kolordunun büyük kısmı Sarıkamış'tan Hasankale yönüne, Erivan Grubu adı verilen IV. Kolordu Beyazıt - Karaköse istikametinde devam etmiştir. Erivan Grubu'nun uzakta, Rus birliklerinin de Tiflis'te olduğu sırada, I. Rus Kolordusu da Türklere yaklaşmış oluyordu. Bunu gören Osmanlı birlikleri Ruslara taarruzda bulunma kararı vermiş, bunu da Enver Paşa yazdığı bir emirle 3. Ordu Kumandanlığına göndermiştir. Rusların taarruza başladığı sırada Enver Paşa, Rusların geri taraftan takviye alamayacağını düşündüğünden, İstanbul'dan 3. Ordu'ya gelen emirde "düşmanın üstün olmadığı ve ayrı birlikler şeklinde ilerleyen düşman kollarını ezmek gerektiği" belirtilmiştir. Rus Kolordusunun asıl amacı 6 Kasım'da Köprüköy - Aras güneyine inmek, bu bölgelerdeki kritik noktaları ele geçirmek ve bu amaçla müstahkem mevki konumundaki Köprüköy'e ilerlemektir. Ruslar bu bölgeye ilerledikten sonra burada bulunan Osmanlı ordularını kışkırtmışlar, ordu kumandanı da 7 Kasım'da 9. Kolordu'da mevcut iki tümeni Hasankale'den Köprüköy'e sevk ederek taarruza geçmişlerdir²³.

7 Kasım sabahı ise 3. Ordu adına 11. Türk Kolordusu, Köprüköy'ün batısında bulunan Ruslarla, Türk Nizamiye Süvari Tümeni'nin bir gün evvel başladığı savaşı tamamlamakla görevlendirilmiştir. Rus General Bergman,

²¹ Eksik, *a.g.e.*, s.24.

²² Eksik, *a.g.e.*, s.24-25.

²³ Ziya Nur Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.198-199.

Köprüköl'deki konumlarını sağlamlaştırmak amacıyla Badıcvan Tepelerini almak üzere altı tabur yollamıştır. 8 Kasım 1914 günü ise Osmanlı birlikleri Rusları güneyden kuşatmaktan vazgeçerek taarruza geçme kararını almıştır. 10 Kasım'da Türk ordusu Köprüköl mevkiinin yakınlarında karşı saldırıya geçmiş, Rus 39. Tümeni ve Kazak Tümeni geri püskürtülmüştür. Türk Ordusu'nun 11. Kolordusu Aras güneyinden, 9. Kolordu ise kuzeyden süvarilerin desteğiyle saldırıya geçmiştirlerdir. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa 11 Kasım'da taarruz emrini vermiştir. 12 - 13 Kasım'da devam eden muharebeler sonucu Ruslar firar ederken, Ermeniler de onlarla birlikte kaçmışlar, arkalarında birçok erzak ve cephaneyi bırakmışlardır. Ruslar geri çekilirken arkalarında 4000 kadar ölü bırakarak Kötök bölgesine çekilmişlerdir. Köprüköl muharebelerinde 500 esir, 10.000 tüfek, çok sayıda cephane ele geçirilmiştir²⁴.

Köprüköl başarıları, Azap Muharebelerinde Türk ordusuna cesaret sağlamıştır. Ruslar Köprüköl yenilgilerinin ardından Azap hattına çekilmişler, Türkler de bu hattın karşısına gelmişlerdir. Böylece 14 Kasım 1914 günü Birinci Azap Muharebesi başlamıştır. Bu durumun farkına varan Osmanlı birlikleri takip müfrezeleri çıkarmışlar, ardından 16 Kasım 1914'te 11. Kolordu sağ taraftan harekete geçerek Aras Nehri kuzeyinde ilerlemeye başlamışlardır. Daha sonra Gençaęa Çiftlięi-Horumdaę Gerikdaę yönüne taarruza başlayan 3. Ordu birlikleri 17 Kasım günü 29. Fırka, düşmanı kuzey yönden kuşatmaya başlamıştır²⁵.

Kuşatmanın ardından 17. Türk Tümeni karşısındaki Azap'ın doğu ve kuzey yönlerinde toplanan Ruslara karşı verilen zayıata bakılmaksızın taarruza girişilmiştir. Kendilerine doğru gelen Rusları uzaklaştırmak Arduş'un batısındaki Rus bölgesini işgal etmiş, 28. Türk Tümeni de buna karşılık vermiştir. Türk taarruzu Zanzak'ın batısındaki Ruslar tarafından durdurulmuş, 29. Türk Tümeni de üstün topçu ateşi sayesinde Rusların karşı taarruzunu durdurarak, Hoşap'ın batısında bulunan Rus birliklerini geriye doğru atmıştır. 17 Kasım'da ise 3. Türk Ordusu kuvvetleri Artvin yakınlarındaki karakolları süngü hücumuyla zapt etmiş, Rus istihkâmları da ele geçirilmiştir. Rusların ardından birçok alet ve teçhizat da Türklere kalmıştır. Kafkasya sınırına yakın yerlerde Ruslarla çarpışmalara devam edilmiş, Ruslar mağlup edilmiştir. 21 Kasım'da yoğun kar yağışı altında Türk Ordusu Köprüköl'e çekilmiş, 9. Türk Kolordusu ordudan aldığı emre göre savunmayı kolaylaştırmak amacıyla

²⁴ Eksik, *a.g.e.*, s.36-41.

²⁵ Aksun, *a.g.e.*, s.205.

cephesini daraltmıştır. 22 Kasım'da Türk Kolordusu Tutak civarındaki Rusları mağlup etmiş, Ruslar da kuzeye çekilmiştir. Ancak kısa zaman sonra takviye kuvvet gelmiş, Ruslar, Kılıçgediği bölgesindeki mevziye yerleşmeyi başarmışlardır²⁶.

2.2.3.Sarıkamış Harekâtı ve Enver Paşa

Osmanlı'nın savaşa girdiği dönemde İstanbul'da Bronsart von Schellendorf²⁷ ve Hafız Hakkı Bey arasında, savaşın stratejik yönü konusunda ciddi tartışmalar yapıyordu. Almanlar Rusya'nın Karadeniz kıyılarına bir saldırı yapmak isterken, Hafız Hakkı Bey ise Kafkasya, Filistin ve hatta İran'da taarruza geçme konusunda ısrarcı davranıyordu. Ekim ayında gerçekleşecek plana göre, Kafkas ve Filistin'de taarruz harekâtları yapılacak ve resmi emirler de ilgili ordulara gönderilecekti. Osmanlı Devleti'nin savaştaki ilk büyük taarruzu, Aralık 1914'te Kafkas Dağları'nın arkasındaki Sarıkamış'ta yapıldı. Enver Paşa ile Hafız Hakkı Paşa kumandasındaki ordu Sarıkamış'a geldiğinde, bu bölgede telgraf hatlarının tamir edildiği ve haberleşmenin sağlandığı, ordunun Sarıkamış ve Oltu arasında olduğu bildirilmiştir²⁸. Bu taarruz Enver Paşa'nın fikriydi ve Enver Paşa Osmanlı'nın Kuzeydoğu Cephesi'nde son derece geniş bir kavisle Rus Ordusunun bir kerede kuşatılacağını öngörerek, Sarıkamış'taki iletişim hatlarının kesildiği takdirde bu durumun onları teslim olmaya zorlayacağını düşünmüştü²⁹.

Osmanlı 3. Ordusu 118.000, Sarıkamış çevresindeki Ruslar ise 100.000'in üzerindeydi. Daha sonra takviye birliklerle bu sayı 118.000'den 189.562'ye çıkmıştır. Üç kolordudan oluşan 3. Ordu, 10. Kolordusu Aras nehri kuzeyinde mevzilenmiş, iki Nizamiye süvari fırkası da nehrin güneyine geçmiş, 9. Kolordu Hasankale'nin kuzeyinde, 11. Kolordu ise Tortum'da toplanmıştı. Başkumandan vekili Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'nın çekilme isteği üzerine aynı zamanda 3. Ordu komutanlığını üstlenmiştir. İzzet Paşa, Enver Paşa'ya yapılan hazırlıkların bu plan için yeterli olmadığını, hareketten vazgeçilmesini,

²⁶ Eksik, *a.g.e.*, s.43-45.

²⁷ Bronsart von Schellendorf: 1864 - 1950 yılları arasında yaşayan Alman subayı ve politikacı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman askeri misyonunun parçası olarak Osmanlı Genelkurmay I. Başkanı.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Şifre Kalem (DH.ŞFR.), 455-81, R - 13-10-1330.

²⁹ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, Çeviren: Sare Levin Atalay, cilt: IV, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.33-34.

aksi takdirde kendisinin “hareketi yönetecek durumda olmadığını” beyan ederek komutanlıktan çekilmek istediğini belirtmiştir³⁰.

Enver Paşa'nın bu taarruzdan amacı, emrindeki 189.562 kişilik orduyla Rusları Kafkas Sıradağları arkasına atmak, Rus idaresinde olan Anavatan topraklarını, yani Elviye-i Selase'yi (Kars, Ardahan, Batum) tekrar Türk topraklarına katmak ve Bakü petrollerine sahip olmaktır. Ayrıca Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Türk-İslam devletlerinden olan tampon bir devlet oluşturmak, böylece Rus tehdidini önlemektir. Bu gaye ile Sarıkamış Harekâtı'nı başlatarak 22 Aralık 1914'te harekete geçmiştir. Ancak soğuk, açlık ve hastalık ve de harekâtın iyi planlanamamış olması dolayısıyla Türk Ordusu'ndan 60.000 kadar kayıp verilmiş, 9 Ocak 1915'te geri çekilmek durumunda kalınmış ve Enver Paşa da amacına ulaşamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış yenilgisinden sonra üstünlük Ruslara geçmiş, Ruslar da bunu fırsat bilerek Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Enver Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun mağlubiyetinden Rus Ordusu'na kılavuzluk yapıp istihbarat sağlayan Ermenileri sorumlu tutan Talat Paşa ve diğer İttihatçı liderler, Almanların da yardımıyla Ermenilerin tehcir edilmesine karar vermişlerdir. Osmanlı Ordusu savaş sırasında iki ateş arasında kaldığı için, yani bir taraftan Ruslarla savaşırken diğer tarafta Osmanlı idaresinde yaşayan Ermenilerin isyan ederek Türk Ordusunu arkadan vurmaları, Osmanlı'ya ihanet etmeleri, silahsız savunmasız Türk-Müslüman halkı katletmeleri ve mezalim yapmaları sonucu Osmanlı Devleti göç yasası çıkararak, Ermenileri göç ve iskân yasasına tabi tutmuşlardır. Göç ettirilen Ermeniler yine Osmanlı himayesinde olan topraklara yerleştirilmiştir. Tarihte tehcir yasası diye geçen bu olay, Ermenilerin yaptıkları zulüm ve mezalim nedeniyle çıkarılmıştır. Şayet Ermeni zulüm ve isyanları olmasaydı böyle bir yasanın çıkarılması da söz konusu olmayacaktı. Bütün bunlara karşılık Osmanlı adilane tutumunu burada da göstererek Osmanlı anayurdunda yaşayan tüm Ermenileri göçe tabi tutmamış, göçe tabi tutulan Ermenilerin de tüm sorumluluklarını üstlenerek hareket etmiştir. Bütün bu insancıl muamelelere karşılık, konuyla ilgili olarak müttefikimiz olan Alman “Aften Posten” ve “Tidens Tegn” gazeteleri de “Ermenistan'da Cidal” ve Türk Bir Halkı İmha Ediyor” başlıklı makaleler yayımlanmıştır³¹. Oysa ki onlarca Türk ve Müslüman halk yok olmuştur. Ruslar bu ilerlemede 27 Mart 1915'te Artvin'i, Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u,

³⁰ Kösoğlu, *a.g.e.*, s.297.

³¹ BOA, Hariciye Nezareti (HR. SYS.) 2881-6, M-08-10-1915 tarihli belgelerde söz konusu makalelerden bahsedilmiştir.

Mart'ta Bitlis ve Rize, Nisan ve Temmuz aylarında ise Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdiler. Doğu Anadolu'da Rus tehdidinin arttığı bu sıralarda 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Diyarbakır'a gelerek göreve başladı. Bu sırada takviye alan Rus kuvvetleri bütün cephelerde taarruza başlamış, ancak Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu da Ruslara karşı taarruza geçerek ağustos ayında Rusları yenilgiye uğratarak Muş ve Bitlis'i almışlar ve bununla beraber de Rus harekâtı durdurulmuştur³².

3. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan sorunlar nedeniyle güçlü bir istihbarat birimi gerekli görülmüştü. II. Abdülhamid döneminde bir istihbarat teşkilatı oluşturulsa da, bu teşkilat daha çok iç istihbarat yönünde çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hafiyelik teşkilatı ve istihbarat birimleri devre dışı kalınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet öncesinde kurdukları fedai teşkilatı ve istihbarat yapılarına resmîlik kazandırarak bunun yerini doldurmaya çalışmışlardır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın olumsuz sonuçlarından sonra Osmanlı Devleti'nde modern bir istihbarat teşkilatına gerek duyulmuştur. Bu sebeple de Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulmasına karar verilmiştir. Kuruluş tarihi hakkında kesin bilgi olmayan bu örgütün kuruluş tarihi ihtimali olarak 5 Ağustos 1914 düşünülmektedir. Yaygın olarak bilinen tarih ise 30 Kasım 1913'tür. Teşkilat Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak Enver Paşa tarafından kurulmuş, ismini de Veteriner (Albay) Rasim Bey koymuştur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bilinen ilk başkanı Süleyman Askeri Bey, son başkanı ise Hüsametdin Ertürk'tür³³.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın politikaları açık olarak tanımlanamasa da, teşkilatın ajanları Osmanlılık fikrine bağlı görünmüşler, Panislamizm ve Pantürkizm fikirlerine ya da düşüncesine dayanmışlardır. Teşkilat 1914'ün Ağustos ayında yeniden örgütlenerek genişlemiş ve Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa şu amaçlar doğrultusunda örgütlenmiştir:

- Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etmek ve imparatorluk içindeki milliyetçi ve ayrılıkçı grupların düşmanla ilişkisini engellemek

³² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s.628-630.

³³ Eksik, a.g.e, s.112-113.

- Ajanları, İngiltere ve Fransız sömürgelerinin bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nin işgale uğrayacak bölgelerine yerleştirmek
- Rus-Ermeni planlarını önlemek ve Rusya'da Müslüman Türkleri ayaklandırmak
- Çeşitli askeri harekâtlar yapmak (sabotaj, düşman haberleşme hatlarının tahrip edilmesi, baskın vs)³⁴

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya'daki örgütlenmesine bakacak olursak; bölgede örgütlenme; Kafkasya'da genel bir ihtilal çıkarılması amacıyla hazırlıklar yaparak Rusya'nın olası bir savaşta mağlup olması için zemin hazırlamaktı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya savaş ilan edildiği takdirde Kafkasya bölgesinde yaşayan halkı silahlandırarak Rusya'nın askeri harekâtını zorlaştırmak ve Kafkasya'yı işgal edecek Osmanlı Ordusuna yardım etmek, oluşturulan Kafkas İhtilal Cemiyeti'nin üç muntıkaya ayırarak her muntıkada dâhili ve harici teşkilatlar şeklinde örgütlenecekti. Süleyman Askeri Bey idaresinde teşkilatın üyelerinin bir kısmının İstanbul'dan Erzincan'a gönderilmesiyle Kafkas Cephesi'nde faaliyetlere başlanmıştır. Dr. Bahattin Bey Kuzey Kafkasya'ya gönderilmiştir. Kuzey Kafkasya heyetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzurum Murahhası Filibeli Hilmi Bey, Halil Bey, Ziya Şakir Bey ve Cemil Bey gibi 20 kişi yer almıştır. Bunların içinden Kafkas Bölgesi Genel Komutanı olarak görevlendirilen Müfettiş Hilmi Bey'in Erzurum'a ulaşır ulaşmaz ilk işi mevcut silahları vatansever, milliyetçi halka dağıtmak olmuştur³⁵. Ardından on altı neferlik bir grubu Rusya'ya sokmuştur. Bunun devamı olarak ikinci ve üçüncü gruplar birer, ikişer gün aralıklarla Kafkasya'ya girebilmişlerdir. Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce Teşkilat-ı Mahsusa yoluyla Rusya'daki Müslüman halkı silahlandırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur³⁶.

Bahattin Şakir Bey merkezin istekleri üzerine Kafkas Cephesi'ne, Teşkilat-ı Mahsusa adına Gülcemal Vapuru ile 2040 Avusturya Tüfeği ile cephane gönderilmiştir. İstanbul'dan Trabzon'a hareket eden Hamidiye Kruvazörü ile de bir miktar bomba gönderilmiştir. Süleyman Askeri Bey'in Bahattin Şakir Bey'e gönderdiği 5 Ekim 1914 tarihli bir telgrafta Kafkas İhtilali'ni belli bir bölgede ve belirli bir düzende yürütebilmek amacıyla Bahattin Şakir Bey

³⁴ Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2013, s.114.

³⁵ BOA, DH. ŞFR. , 475-35, R-30-03-1331.

³⁶ Eksik, *a.g.m.*, s.117-119.

ile birlikte Grebeneli Binbaşı Bekir ve Van Polis Müdürü Muhittin Beyler Erzurum'dan gelecek iki üye ile birlikte genel bir merkezin oluşturulmasını istemiştir. Bu merkez Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı olarak çalışacaktır³⁷.

1914 yılının Kasım ayına gelindiğinde Osmanlı Devleti savaşa girmiş ve Rusların da ani bir şekilde Kağızman'dan taarruz etmeleri sebebiyle Erzurum Cephesi'ndeki Teşkilat-ı Mahsusa yeni tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bahattin Şakir Bey de Erzurum Cephesi'nin doğu kısmından ayrılarak batı kısmında Artvin ve Oltu arasında çalışmaya başlamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'ya takviye amaçlı Yakub Cemil Bey'in kumandasındaki 2000 kişilik bir çete alayı İstanbul'dan vapurla hareket ederek Trabzon'a ulaşmış ve buradaki Rıza Bey'e katılmak üzere Trabzon'dan Borçka'ya hareket etmiştir. İstanbul'dan gelen bu müfreze Borçka'daki Rıza Bey ile birleşmekten vazgeçerek Oltu'daki Bahattin Şakir Bey'e katılmaya karar vermişlerdir. Yakub Cemil Bey'in maiyetinde bulunan kişiler şu şekildeydi: İktisat Vekili Şakir Bey, Lazistan Mebusu Sudi Bey, Cısr-i Mustafa Paşa Kaymakamı Binbaşı Asım Bey, Yüzbaşı Halit Bey ve Mülazım Etem Bey³⁸.

Teşkilat-ı Mahsusa birliklerini desteklemek amacıyla Alman Binbaşı Stange Komutasında bir müfreze oluşturulmuş ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmiştir. İstanbul'dan yola çıkan Stange Müfrezesi 10 Aralık'ta Rize'ye varmıştır. Bu kuvvetlerin Bahattin Şakir Bey ile Yakub Cemil ve Rıza Beylerin liderliğinde Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine yardım etmesi ve Ardahan ile Batum arasında Çoruh Vadisi'nde çete muharebeleri yapmaları ve Rus ordusunun sağ tarafını tazyik etmeleri düşünülmüştür. Stange Müfrezesi 10 Aralık'ta Rize'den hareketle 16 Aralık'ta Hopa'ya 21 Aralık'ta da Artvin'e ulaşmıştır. Sarıkamış Harekâtı'nın başlamasından 2 gün sonra Stange Müfrezesi 24 Aralık'ta Artvin'den yola çıkarak Yalnızçam Geçidi'ni almayı hedeflemiştir. Yine aynı gün 10. Türk Kolordusu Oltu'ya girmiştir. Stange Müfrezesi 25 Aralık'ta harekete geçmiş ancak, kar ve tipi nedeniyle Ruslara karşı başarılı olamamışlardır. 29 Aralık'ta başlayan Türk taarruzları ile Ruslar şehri tahliye ederek çekilmişler ve Ardahan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından zapt edilmiştir³⁹.

4 Mayıs 1915'te Tortum bölgesinde, 10. Kolordu mevziine Rus taarruzu başlamış, 1. ve 2. Tortum Muharebeleri'nde Lazistan Müfrezesi'nin hiçbir yardımı olmamıştır. Muharebe irtibatının yetersizliği sebebiyle gerek 3. Türk

³⁷ Eksik, *a.g.e.*, s.121.

³⁸ Eksik, *a.g.e.*, s.123-124.

³⁹ Eksik, *a.g.e.*, s.125-127.

Ordusu ve 10. Kolordu Komutanlıkları Stange Bey Müfrezesi'nin durumundan ve gerekse Stange Bey bu komutanlıkların durum ve kararından, doğru bir şekilde ve zamanında haberdar olamamış ve Türk ordusu birlikleri ile Stange Bey Müfrezesi hareketlerini hiçbir vakit organize edememişlerdir. Stange Bey birlikleri; kış koşulları, yolsuzluk, kuvvet yetersizliği, harekete geçmede geç kalınmış olması gibi sebeplerle yer ve zaman açısından, 3. Türk Ordusu'nun harekâtına yardım edebilecek duruma gelememiş ve 3. Türk Ordusu'nun harekâtını kolaylaştırıcı bir hareket gösterememiştir. Rus donanmasının Trabzon'u bombalamasının ardından Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri İstanbul'a dönmüştür. Ekim 1918'de Teşkilat-ı Mahsusa resmi olarak dağıtılsa da Hüsamet'in Ertürk, Enver Paşa'nın kendisine şimdiye kadar vekâleten baktığı Teşkilat-ı Mahsusa'ya asaleten başkanlık etme görevini verdiğini, teşkilatın yeni bir isimle (Umum-u Âlem-i İslâm İhtilâli Teşkilâtı) görevine devam ettiğini belirtmiştir. Bu gelişmeler olurken, Enver Paşa Kafkaslarda ve Erzurum'da bulunan kıtaların dağıtılmaması ve silah ve cephanelerin teslim edilmemesi emrini vermiştir⁴⁰.

4.1917 Yılında Kafkasya'da Durum

1917 kışı sonunda, ilkbaharda yeni bir saldırı hazırlığı yapan Rus Kafkas Ordusu'nun amacı, Sivas ve Sinop'a kadar uzanan İç ve Doğu Anadolu topraklarını işgal etmek ve ardından da güneye inerek Musul üzerinden Irak'taki İngiliz ordularıyla birleşmekti. Ancak Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilali (12 Mart 1917) tüm planların bozulmasına sebep oldu. Bolşevik İhtilali sadece Rusya'yı değil, Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını da etkilemiş, 20. Yüzyılın en önemli olaylarından biri olmuştur⁴¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Kafkas Cephesi'ndeki vuruşmalar, Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkarak Çarlık yönetiminin sona ermesi ve Geçici Hükümet'in kurulması sırasında son bulmuştur. Savaşın devamını isteyen Geçici Hükümet de Bolşevik İhtilali (7 Kasım 1917) ile ortadan kaldırılmış, Bolşevik propagandasının etkisi ile Rus askerleri de cepheden ayrılmaya başlamışlardır. Takviye kuvvetlerinin dağılmasıyla Ruslar, işgalleri altında bulunan Bitlis, Erzincan, Trabzon ve Muş hattındaki ordunun iaşesinde büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Bu sırada

⁴⁰ Eksik, *a.g.e.*, s.131-132.

⁴¹ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.177.

da Osmanlı 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa ile Rus Ordu Komutanı General Prejevalski arasında silah bırakmak için müzakereler başlamıştır. İki taraf arasındaki müzakereler 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son bulmuştur⁴².

Osmanlı Devleti Rusya'da meydana gelen ihtilalle birlikte Kafkas Cephesi'ndeki durgunluktan faydalanmak istemiş, 1917 yılında cephede iki orduyu yeniden organize etmiştir. 5 Mart 1917 tarihinde I. Ferik Ahmet İzzet Paşa komutasında "Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığı" kurulmuştur. Hastalık, kötü hava şartları, sağlık elemanı yetersizliği ve açlık, 1917 senesinde de Osmanlı ordusunu olumsuz etkilemiştir. Alman Orduları Yüksek Komutanlığı da bu durumda Osmanlı Ordusu'nun harekete geçmesinden yana değildi. Enver Paşa da aynı fikre uygun olarak herhangi bir saldırıya geçmemiş, Kafkas Ordular Grubu Komutanlığı'na bağlı olan II. Ordu, Bitlis-Muş-Kiğı hattını ve III. Ordu Batı Erzincan'dan başlayan Kemah-Tirebolu Hattı'nı 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi'ne kadar geçemediler. Bu ateşkes anlaşması da birliklerin hareketini yasaklaması sebebiyle Osmanlı Ordusu 1917 yılının sonlarına kadar bu hatta kalmıştır⁴³.

4.1. İttihat ve Terakki'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nın İmzalanması İçin Gösterdiği Çaba

Sadrazam Sait Halim Paşa 3 Şubat 1917'de istifa etmişti. Bu istifanın ardından Padişah 4 Şubat 1917'de yayınladığı hattı hümayunla, sadrazamlık makamına İttihat ve Terakki'nin en önemli üyelerinden olan Talat Paşa'yı getirmiştir⁴⁴. 15 Şubat 1917'de Meclis'e gelen Talat Paşa kabine üyelerini ve hükümet programını açıklamıştır. Hükümet savaşın başlamasıyla yükselen fiyatlara karşı birtakım tedbirler almak amacıyla ilk olarak 18 Ağustos 1917'de "İaşe-i Umumiye Kararnamesi"ni çıkarmış, bununla birlikte bütün yetkiler orduya devredilmiştir. Bu olay Talat - Enver, sivil - asker çatışması olarak nitelendirilmiş, söz konusu çatışmada Talat Paşa yenilmiş ve halkı besleme görevi Enver Paşa'ya yani Harbiye Nezareti'ne geçmiştir⁴⁵.

⁴² Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkler ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2004, s.25-26.

⁴³ Çolak, *a.g.e.*, s.178-180.

⁴⁴ BOA, HSD. A.F.T. 6-29, 11.04.1335.

⁴⁵ Ahmet Aslan, "Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010, s.25-26.

Beslenme ihtiyacının giderilmesi görevinin Harbiye Nezareti'ne verilmesinin ardından Talat Paşa durumu değiştirmek için işe koyulmuş, bu doğrultuda, 30 Temmuz 1918'de İaşe Nezareti kurulmuş ve başına da yine İttihatçı kadrodan Kara Kemal getirilmiştir. Tam da bu sıralarda Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesi, "Harbe Paydos" sloganlarının da artmasıyla durum Osmanlı tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır⁴⁶.

Savaş halinde bulunan devletlerden hiçbiri henüz Bolşevik idaresini tanımamış, dolayısıyla da Bolşeviklerin barış çağrularına kulak asmamışlardır. Sovyet idarecileri ortaya attıkları barış kararından sonuç elde edememiş, müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile bir anlaşmaya varmadan tek başına Almanya ile sulh imzalamaya girişmiştir. Almanya'ya yapılan bu müracaat ise kabul edilmiş, Almanya ile birlikte Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti de barış görüşmelerine katılmıştır. Osmanlı Devleti adına Sadrazam ve aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin üst yöneticilerinden Talat Paşa katılmıştır. Söz konusu devletler ile Rusya arasında, 2 - 15 Aralık 1917 tarihinde Rusya'nın Brest-Litovsk şehrinde barış görüşmeleri başlamıştır⁴⁷.

Görüşmelerin devam ettiği sırada Osmanlı hükümet üyeleri; Sadrazam Talat Paşa, Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Türk heyetinden müzakereler hakkında bilgi alıyorlar, diğer taraftan da Alman ve Avusturya gazetelerinde çıkan haberleri takip etmeye çalışıyorlardı. Hatta gazetelerden birinde Rusların işgal ettiği topraklardaki ahali arasında referandum yapmayı planladıklarını ve meseleyi tetkik için bir komisyonun görevlendirileceği yazıyordu. Talat Paşa ile Halil Bey bu durum karşısında endişeye kapılırlar, çünkü böyle bir durum gerçekleşirse Rusların işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gecikebilirdi. Talat Paşa ve hükümet üyeleri Rusya'daki durumu fırsata çevirmek adına Ruslardan işgal ettiği bölgelerden çekilmesini istemesinin yanı sıra Elviye-i Selase'den de çekilmesini talep edecekti. Bu taleplerin kabulünü Almanlara da kabul ettirebilmek ve olumlu sonuçlar almak için Talat Paşa'nın bizzat oraya gitmesi gerekiyordu. Bu düşünceyle Talat Paşa 1 Ocak 1918 günü Berlin'e gitmek için İstanbul'dan hareket etti. Berlin'e vardıktan sonra Alman yetkililerle olan görüşmelerini Enver Paşa'ya 4 Ocak'ta telgrafla bildirmiş, ardında 8 Ocak'ta Brest-Litovsk'a varmıştır⁴⁸.

---

⁴⁶ Aslan, *a.g.e.*, s.26.

⁴⁷ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.153-154.

⁴⁸ Babacan, *a.g.e.*, s.155-156.

Brest-Litovsk'ta kendine kalacak uygun yer bulunamayan Talat Paşa bir süre vagona kalmayı tercih etmiştir. Talat Paşa, kendisinden sonra Brest-Litovsk'a gelen Alman Hariciye Nazırı Kühlmann ve Bulgar Delegasyonu ile Osmanlı menfaatleri üzerine görüşmeler yapmıştır. Çünkü Talat Paşa Osmanlı Hükümeti'nin devamı ve menfaatleri için önce Almanlarla anlaşması gerektiğini biliyordu. Görüşmeler sonunda Alman murahhasları gibi Talat Paşa da Bolşevik Rusların barış anlaşması hususunda samimi olmadıklarına dair kanıya varmışlar ve Rusları kendileri barışa zorlamak durumunda kalmışlardır. Müzakereler sırasında Bolşeviklerin işgal altındaki yerler hakkındaki tutumları da Osmanlıları şüpheye düşürmüştür. Rusların "Pravda" ve "İzvestid" da yayınladıkları meşhur "13 Numaralı Dekre"de "Türk Ermenistan"ı hakkındaki kararlarından bahsetmişler ve amaçlarını da bir yandan bölgede bulunan Ermenilere sivil ve askeri teşkilat kurmalarını sağlayıp Güney Kafkasya'yı onların yoluyla ele geçirmek, diğer taraftan da Ermenileri koruyarak görünerek Batılı Devletler arasında Almanya'ya karşı dost kazanmak olduğunu açıklamışlardır. Türk menfaatlerine aykırı olan bu dekreyi Talat Paşa 19 Ocak 1918'de Babıali'ye bildirmiştir⁴⁹.

3 Şubat 1918'de Talat Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti ile Troçki başkanlığındaki Rus delegeleri arasında tekrar görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerin esası bazı maddelerin açıklanması ve Ruslara takdim edilmesi yönündeydi. Ayrıca Müslüman ahaliye yapılan zulme son verilmediği takdirde Türk hükümetinin gerekli tedbirlere başvuracağına dair beyanname de Rus heyetine sunulmuştur. Rusların rahatsız olduğu konu ise Osmanlı'nın Ukrayna ve diğer Kafkas Hükümetleri ile görüşmeler yaptıkları konusu olmuştur. Rus ve Türk Hükümetleri bu sebeplerle uzlaşmamış, Talat Paşa da artık Brest-Litovsk'ta kalmanın uygun olmadığını düşünmüştür. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Talat Paşa orada kalmış ve bu durum kendisinin yararına olmuştur. Diğer taraftan Talat Paşa Transkafkas Komiserliği ile Gürcüler ile barış görüşmelerinde bulunuyordu. Enver Paşa ve Talat Paşa'nın düşüncelerine göre, Türklerin Almanlarla birlikte Batum-Bakü Demiryolu üzerinden Türkistan ve İran'da ekonomik faaliyette bulunabileceklerini düşünüyorlardı. Brest-Litovsk Anlaşması'nın öncesinde bu düşünceye göre Türk ilerleyişinin Bakü'ye kadar uzamasını istiyorlardı. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu da Rus tehlikesini bertaraf ederek Kafkaslardaki Müslümanları tek çatıda altında toplamaktan geçiyordu. Ruslarla

---

⁴⁹ Babacan, a.g.e. , s.156-158.

müzakereleri devam ettiren Hakkı Paşa'ya da bu yönde talimatlar verilmişti. Brest-Litowsk'ta yarıda kalan müzakereler 27 Şubat'ta tekrar başladı ve 3 Mart 1918'de Barış Anlaşması imzalandı⁵⁰.

Anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından önemine bakacak olursak; sadece Rus işgali altındaki bölgelerin kurtarılması değil, Elviye-i Selase'nin de tekrar anavatanına kavuşması gibi de önemli bir kazanç olmuştur. Brest-Litowsk Anlaşması ile Osmanlı Devleti mağlup konumdan galip konuma geçmiş, son iki yüzyıldan beri ilk defa Rusya'dan Türk toprağı almabilmiştir⁵¹.

5. Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu'nda Enver Paşa'nın Etkisi

1918 yılının başlarında Enver Paşa ve arkadaşlarının önem verdiği konulardan biri de Azerbaycan halkının beklediği yardımın gönderilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Kafkasya ile ilgili planlarının uygulanması için gerekli olan askeri kuvvetlerin oluşturulmasıydı. Ocak ve Şubat aylarında, bu kuvvetlerin yapısı belirlenerek bunu yönetebilecek birkaç aday da öngörülmüştü. Enver Paşa'nın düşüncesine göre, her biri üç piyade alayından oluşan üç piyade tümeninin teşkil edilecek, bu üç tümen de bir orduda birleşecekti. Savunma Bakanlığının Kararıyla 1.ve 2. Piyade tümenlerinin teşkiliyle ilgilenecek iki subay heyeti seçilip, Musul'daki VI. Ordu Kumandanlığı'na, 3. Piyade tümeninin teşkili ile meşgul olacak başka bir subay heyeti ise Trabzon'a, III. Ordu Kumandanlığına gönderildi. Subaylar gerekli direktifi almalarının ardından Azerbaycan'da kurulacak ordunun çalışmalarına başlamışlar ve Azerbaycan'a gidecek subaylara da bir kısım teşvikler tasarlanmıştı. Önce subayların rütbesi bir derece arttırılacak ve maaşları iki katına çıkarılacaktı. Enver Paşa kurulacak ordunun başına kardeşi Nuri Bey'i düşünmüş, kendisinin genç olmasından duyduğu endişeleri de dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Sonradan onu bu göreve atamış, böylece Nuri Paşa da subayların seçilmesi için oluşturulan komisyona başkanlık etmeye başlamıştır⁵².

Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Kafkas Cephesi'nde kurulan Şark Orduları Grubu Kumandanlığında da Enver Paşa'nın rolü büyüktür. Ordunun Bakü'ye harekât yapacağı günlerde Enver Paşa Şark Orduları

⁵⁰ Babacan, a.g.e. , s.161-165.

⁵¹ Babacan, a.g.e. , s.165.

⁵² Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, Atatürk Üniversitesi Ortadoğu ve Ortaasya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erzurum 2012, s.205

Grubu'nun yapısında değişiklik yapmamış, ancak 29 Haziran 1918'de Vehip Paşa'nın yerine Şark Orduları Kumandanı Grubu'na Halil Paşa'yı tayin etmiştir. Enver Paşa Halil Paşa'yı buraya tayin etmekle Kafkasya'da ve yakın bölgelerdeki askeri komutayı güvendiği şahsa emanet etmiş ve Kafkas İslam Ordusu'nu da doğrudan ona bağlamıştır. Nuri Paşa önce III. Ordu Kumandanı'na, sonra ise Şark Orduları Grubu Kumandanı'na bağlı olsa da Azerbaycan ile alakası da devam ediyordu. Çünkü Nuri Paşa sadece Azerbaycan'daki Türk birliklerinin Kumandanı değil, aynı zamanda ortak kuvvetlerden oluşturulan Kafkas İslam Ordusu'nun da kumandanıydı. Bu ordunun bir kutbunda 5. Kafkasya Tümeni, diğer kutbunda ise Azerbaycan Kolordusu vardı⁵³.

Azerbaycan'ın bu dönemde ciddi şekilde yardıma ihtiyacı olduğunu gören Enver Paşa, Azerbaycan için bir program hazırlamış, ancak Almanlar bu programa karşı çıkmışlardır. Şark Orduları Grubu'nda bulunan 5. Kafkas Tümeni'nin de Kafkas İslam Ordusu'na katılmasını emrettikten sonra Türk Birlikleri ile birlikte Gence'ye hareket etmişlerdir. Mayıs 1918'de Enver Paşa, Nuri Paşa, Reis Nazım Bey, doktor ve yaveri Kılıç Ali Bey Gence topraklarına ayak basmışlardır. 28 Mayıs 1918'de ise Gence'de Milli Şura Hükümeti kurulduktan sonra artan baskılar nedeniyle Osmanlı Ordusu'ndan tekrar yardım istenmiş, Mehmet Emin Resulzade ve Harici İşler Nazırı Mehmet Hacınski, İstanbul Hükümeti'ne başvuru yaptıktan sonra Bakü'ye gelen 8500 civarındaki Türk birliği şehri Bolşevik Ruslardan temizlemiş, Bakü'yü cumhuriyetin başkentine dönüştürmüştür⁵⁴.

Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmesi, Azerbaycan için de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Azerbaycan'ın doğusunda Bolşevik Ruslar, batısında ise Ermeniler tarafından yerli halka zulüm yapıyordu. Azerbaycan'a göre Osmanlı Ordusu yardım ettiği takdirde bölge Bolşevik Rusların ve Ermenilerin zulümlerinden kurtulabilirdi. Bu amaçla Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeni heyeti Batum'da Osmanlı heyeti ile bir araya gelmiş ve 4 Haziran 1918'de anlaşma imzalamışlardır. Anlaşma Ermenistan ve Gürcistan için zor şartlar taşısa da, Azerbaycan ile Osmanlı arasındaki ilişkileri kuvvetlendiriyordu. Anlaşmaya göre Azerbaycan'ın yardım talebine karşılık, Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, ilk yardım olarak 2 milyon Türk lirası kredi

⁵³ Rıhtım-Süleymanov, *a.g.e.*, s.220.

⁵⁴ Beşir Mustafayev, "Türk İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:30, 2013, s.21-22.

vermiştir. Bunun dışında da Enver Paşa, Azerbaycan Milli Ordusu'nun oluşması için çalışmaların önemini vurgulamıştır⁵⁵.

6. Enver Paşa'nın Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'daki Konuşmaları Çerçevesinde Kafkasya Politikaları

6.1. 22 Eylül 1331 (1915) Tarihli Birleşim

Bu içtimada Harbiye Nazırı Enver Paşa "Vaziyyeti Askeriyye Hakkında Beyanat" vermiştir. Bu beyanatında Enver Paşa; her nezaretin kendisine verilen vazifesini yaptığını ve memleketi canlandırmakla meşgul olduklarını, Harbiye Nezaretinin ise ordunun enkazını toplamakla uğraştıklarını ve ummadıkları anda harbin çıktığını söylemiştir. Savaşın diğer memleketlerde devam ettiğini durumun Osmanlı Devleti'ni de etkilediğini belirtmiştir. Enver Paşa'ya göre dış devletler Osmanlı'ya karşı birleşmiş ve gizli emelleriyle Osmanlı Devleti'ni yok etmek için çeşitli planlar yapıyorlardı. Savaşın çıkması da bu durumu gün yüzüne çıkarmıştır. Osmanlı, saldırı maksatlarının olmadığını ancak orduyu taarruzlara karşı koyacak şekilde taksim ettiklerini dile getirmiştir. Kafkasya'da patlayan Rus top ve tüfeğiyle başlayan düşman taarruzuna karşı ilerler gibi olduklarını; fakat aradan bir ay geçtikten sonra Rusları kendi arazileri dâhilinde takip edecek surette taarruza geçerek, onları hırpaladıklarını ve Rus Ordusu'nu bölgede bir tehlike teşkil edemeyecek bir hale soktuklarını belirtmiştir⁵⁶.

Enver Paşa harp gününe kadar topladığı kuvvetin iki milyonu geçtiğini ve bununla diğer hükümetlerden kuvvetli olunduğunu belirtmiştir. Çünkü her hükümet, her memleket, birkaç sınıf sonraki kura efradını da silah altına almış olduğu halde, kendilerinin, mutat olan askerleri silah altına almakla iş gördüklerini, o güne kadar en zor zamanları geçiren ordunun bundan sonra daha kuvvetli ve daha mükemmel olarak mevcudiyetini muhafaza edeceğini ve muvaffakiyetle sonuçlanacağını dile getirmiştir⁵⁷.

6.2. 24 Teşrinisani 1332 (1916) Tarihli Birleşim

Bu birleşimde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, 1332 senesi Harbiye Nezareti Bütçesine 1 500 000 000 kuruşun ilavesi hakkında kanun

⁵⁵ Mustafayev, a.g.m , , s.23-24.

⁵⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:1, İçtima:1, 22 Eylül 1915, s.490.

⁵⁷ M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:1, İçtima:1, 22 Eylül 1915, s.491.

Layihası ve Ordunun muharebedeki vaziyeti hazırası münasebetiyle söz almıştır. Konuyla ilgili olarak; kendisinin Ordu Kumandanı ve Harbiye Nazırı sıfatıyla ordusunun her vakit savaşma kabiliyetini muhafaza ve idame etmek çarelerini düşünmek zorunda olduğunu, bu sebepten azami miktarda bir parayı Meclis-i Ali'den talep ettiklerini dile getirmiştir. Ruslara karşı yapılan harekâta ordunun, işgal ettiği bölgenin bir kısmını düşmana terk ederek çekilmek mecburiyetinde olduklarını, aynı zamanda her yerde kuvvetin aynı oranda bulunamayacağını belirtmiştir. Rusya sınırına gönderilen takviye birliklerinin mesafe ve ulaşım zorluğu nedenleriyle gerekli harekâtın yapılamadığı ve ikmalin sağlanamadığı bir zamanda Rusların Üçüncü Orduya saldırdıklarından bahsetmiştir. Enver Paşa ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığını, Erzincan, Bayburt ve Trabzon bölgelerinin batı kısımlarını tevkif ettiklerini, diğer taraftan güneyde Türk askerlerinin düşmana taarruz ederek Üçüncü Ordunun Van Gölü, Bitlis'in kuzey kısımları, Muş çevresi ve Dersim Sancağı Türklerde olmak üzere Çapakçur Doğusu hattında ordunun vaziyet aldığını belirtmiştir⁵⁸.

6.3. 4 Mart 1334 (1918) Tarihli Birleşim

Bu birleşimin ana teması Rusya ile imzalanan barış anlaşması ve Hariciye Nazırı Halil Bey'in beyanatu ve Enver Paşa'nın konuyla ilgili görüşleri yer almaktadır. Enver Paşa konuyla ilgili olarak; Bolşevik Hükümeti'nin bütün milletlerinin mukadderatının kendileri tarafından tayin edilmelerini istedikleri için Kafkasya da bulunan çeşitli milletlerin bir hükümet kurmalarından Osmanlılar açısından bir mahsuru olmadığını, hatta bu milletlere yardım etmekten geri durmayacaklarını belirtmiştir. Bolşevik Hükümeti ile yapılan anlaşmaya göre terk edilmesi gereken yerlerin sınır ötesinde bir hükümet olduğunu ve bunun kendileri açısından sakıncalı olmadığını ifade etmiştir⁵⁹.

7. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Mondros Mütarekesi'nde Kafkasya

Alman ve Avusturya cephelelerinde yaşanan olumsuz gelişmeler ve Bulgar cephesinin ayrışması, Osmanlı ordusunun yaşadığı yenilgiler gibi durumlar, Talat Paşa ve Hükümeti aleyhinde birçok teşebbüsü beraberinde getirdi. Padişah Vahideddin'in 3 Temmuz 1918'de tahta geçmesinin ardından sürekli fırsat arayan İttihat ve Terakki muhalifleri sık sık toplanarak Talat Paşa

⁵⁸ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Dönem:3, İçtima:10, 22 Teşrinisani 1332 (1916), s.119-120.

⁵⁹ M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:4, 4 Mart 1918, s.658-659.

Hükümeti ile ilgili görüşmeler yapıyorlardı. Görüşmelerde Damat Ferit Paşa, Ahmet Rıza Bey ve Çürüksulu Mahmut Paşa başı çekiyorlardı. Yaşanan bütün olumsuz gelişmeler ve İttihat Terakki yönetimine karşı gittikçe artan tepkiler, Talat Paşa hükümetinin 7 Ekim'de istifasına yol açmıştır. Talat Paşa'nın istifasının bir diğer önemli sebebinin de Berlin seyahati oluşturuyordu. Kafkasya'daki bazı anlaşmazlıkları gidermek amacıyla gittiği Berlin'den dönüşte Sofya istasyonunda Bulgar ordusunun mütareke imzaladığı ve silahları teslim ettiği yönündeki haberleri alan Talat Paşa büyük şaşkınlık geçirmiştir. Böyle bir durumda İstanbul'a gelen Talat Paşa istifa sürecini hızlandırmıştır. Eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ise çektiği bir telgrafta Almanya'nın Wilson'un beyannamelerindeki şartları kabul ettiğini ve sulh amacıyla Washington'da toplanılacağı konusunu Osmanlı Devleti ile acilen görüşmesini istediği belirtmiş ki, bu da Almanların da silah bırakacağı anlamına gelmekteydi⁶⁰.

Talat Paşa'nın istifasına karar verilmesinin ardından kendisinden sonra kurulacak hükümetle ilgili Sultan Vahideddin'e bazı görüşler sunmuştu. Vahideddin ile yaptığı görüşmede kendisinden sonra Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurmasını ve kabineye de Ali Fethi, Cavid ve Rauf Beylerin alınmasını özellikle istemişti. Hükümetin kuruluş sürecinde birtakım ayrılıkçı görüşler meydana gelse de, kısa süre sonra Ahmet İzzet Paşa hükümetini teşkil etmiş, İttihat ve Terakki'nin isteklerini de göz önünde bulundurmamak istediğinden Rauf Bey'i de yanına danışman olarak seçmişti. Osmanlı Devleti'nin mütareke girişimleri Talat Paşa döneminde başlamış, ancak mütareke cevapları gelmeden istifa etmiş, kendisinden sonra gelen Ahmet İzzet Paşa bu duruma hız vermiştir. Mütareke girişimleri kısa sürede sonuç vermiş, mütareke yapılması konusunda İngiliz hükümeti tarafından kendisine yetki verilen Carlthorpe, Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta mütarekeye Türk delegelerin gönderilmesini istemiş, böylece Osmanlılar için de mütareke süreci başlamıştır⁶¹.

27 Ekim'de başlayan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmadan önceki taslağında en önemli konulardan birini de Kafkasya ve Ermeni meselesi oluşturuyordu. 1918 yılının ilkbaharında 3. Ordunun 1878 sınırlarına ulaşması İngiltere'yi tedirgin etmiş, harekâtın devamında Türklerin Hazar kıyılarına ulaşması, İngilizler tarafından Enver Paşa'nın Pan-Turanizm'i gerçekleştirme arzusunda olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Osmanlı Ordusu'nun Bakü'ye

---

⁶⁰ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.27-29.

⁶¹ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.31-45.

ulaşarak İran'ın konumunu tehdit etmesi bölgede çıkarları olan İngilizleri tehdit etmişti. Bu sebeplerden İngiltere, Mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve İran'da ele geçirdiği üstünlüğü ortadan kaldırmak amacıyla bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Söz konusu tedbirler olarak Arnold Toynbee'nin önerileri şu şekildedir:

- İstanbul'da oluşturulacak yeni hükümete Rus ve İran topraklarını tamamen boşaltmayı kabul ettirmek,
- Türk askerlerinin Azerbaycan vatandaşlığına geçmelerini yasaklamak,
- Boğazların açılmasına bağlı olarak İstanbul ve Kafkasya arasındaki irtibat hatlarının denetiminin İngiltere'ye verilmesini kabul ettirmek⁶².

Mütareke'nin 11. Maddesine göre İngiliz siyasi ve askeri makamları, Osmanlı ordusunun Kafkasya'da ilerlemesinden ve Turan devletinin kurulmasından korkuyorlardı. Bu sebeple de Türklerin burada ileride söz sahibi olmasını engellemek amacıyla mütareke öncesi hazırlanan taslakta Osmanlı ordusundan bütün Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran'ın boşaltılması ve 1878 sınırına çekilmeleri şartını öne sürmüşlerdir. Güney Kafkasya meselesinde Rauf Bey bu bölgeyi iki kısma ayırmış, Brest-Litowsk Antlaşması gereğince kendilerine bırakılan Elviye-i Selase dışında kalan bölgenin kendilerine ait olmadığını ve hatta Bakü'ye kadar ilerlemelerinin bölge halkının isteği üzerine olduğunu belirtmiştir. Elviye-i Selase'nin savaş tazminatı olarak Berlin Anlaşması'nda Rusya'ya bırakıldığını, Brest-Litowsk'da tekrar kendilerine iade edildiğini ve buranın boşaltılmasının bölge halkı açısından iyi sonuçlar doğurmayacağını öne süren Rauf Bey, bölgedeki anarşiden burada kurulacak yeni devletlerin kötü etkileneceğini belirtmiştir. Bu durumun da Rusya'nın işine yaramayacağını belirterek, Elviye-i Selase'nin boşaltılmasını içeren maddenin kaldırılmasını istemiştir. Müzakerelerden sonra maddenin son şekli şöyle ifade edilmiştir: *"İran'ın şimali garbi kısmındaki kuvayı Osmaniye'nin derhal harbden evvelki hudud gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce kuvayı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir."*⁶³.

⁶² Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.45.

⁶³ Ural, *a.g.e.*, s.48-49.

Anadolu Demiryollarını kendi idarelerine almayı uygun gören İtilaf Devletleri 15. Madde'ye bu demiryollarına Güney Kafkasya demiryollarını da eklediler. Bunun yanı sıra da Bakü ve Batum'un işgal edilmesi şartını da ileri sürmüşlerdir. Bu taleplere karşı Osmanlı delegeleri demiryollarının İtilaf Devletlerine bırakılması durumunda hükümetin iş yapamayacağını, terhis edilecek askerlerin memleketlerine gönderilmelerinde büyük sorunlar yaşanacağını dile getirmişlerdir. Ayrıca Bakü Demiryollarının Osmanlı toprakları dâhilinde olmadığından teslim edilemeyeceğini, bu sebepten de Bakü'nün işgalinin mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Görüşmelerde Amiral Calthorpe maddenin olduğu gibi kalmasında ısrar ederek, "Ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi dikkat nazarına alınacaktır." cümlesinin eklenmesini de önermiştir. Ayrıca Bakü'nün işgali meselesinin Almanları Kafkasya'dan koparmak amacıyla konulduğunu belirtmiş ve madde üzerindeki görüşmeler de tamamlanmıştır⁶⁴.

7.1. İttihat ve Terakki'nin Son Kongresi ve İttihatçıların Yurtdışına Kaçması

İttihat ve Terakki Fırkası 1 Kasım 1918 tarihli son kongresinden önce; 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1916, 1917 olmak üzere tam sekiz kongre yapmıştır. Kongrelerin ilk dördü Selanik'te, sonrakiler de İstanbul'da yapılmıştır. Birinci Cihan Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanması İttihat ve Terakki Fırkası'nda da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiş, yöneticilerinin yurtdışına çıkmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası 1 Kasım 1918'de matem havası içinde İstanbul'da son kongresini toplamıştır. Kongreye Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'daki fırka üyeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan 120 kişi katılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında Talat Paşa İttihat ve Terakki'nin icraatlarından ve fırkanın içinde bulunduğu durumdan bahsetmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde geceli gündüzlü gayret ettiklerini, ancak başarı sağlayamadıklarını, harp sebebiyle su-i istimallerde bulunanların cezalandırılması konusunun harpten sonraya bırakılmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Ermeni ve Rum tehcirlerinden de bahsetmiş, bu unsurlar hakkında; Türk ordusunu zor durumda bırakmaları sebebiyle önlem aldıklarını, hepsinin değil ancak bir kısmı hakkında önlem aldıklarını ancak su-i istimallerin meydana geldiğini ifade etmiştir. Talat Paşa yaptığı uzun konuşmasında ülkedeki durum sebebiyle İttihat ve Terakki'nin iktidar sahnesinden

⁶⁴ Ural, *a.g.e.*, s.50.

çekileceğini, idarecilerinin de mevkilerini terk etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Talat Paşa'nın istifasının ardından ise Fırka Reisliği'ne İsmail Canbolat Bey seçilmiştir⁶⁵.

İttihat ve Terakki liderlerinin yurtdışına çıkma meselesine gelecek olursak; son kongrenin devam ettiği sıralarda fırkanın önde gelenleri 1 / 2 Kasım 1918 gecesini bir Alman istimbotu ile yurtdışına çıkmışlardır. Aslında yurtdışına gitme fikri Talat Paşa'nın istifasından beri düşünülen bir şeydi. Yurtdışına çıkış gerekçeleri ise harbin getirdiği yenilgi ve halk arasında harp mesullerine karşı duyulan şiddetli öfkeydi. İtilaf Devletleri de İttihat ve Terakki yöneticilerini Ermeni ve Rum tehcirinden mesul tutuyorlardı. Firar olayından önce bu durum İttihatçılar arasında görüşülmüş, Talat, Enver, Bahaettin Şakir ve diğer birkaç kişinin memleketten çıkmaları gereği dile getirilmişti. Bu düşünce ilk başta Talat ve Enver Paşalar tarafından reddedilse de Kemal Bey, İtilaf Devletlerinin ülkeyi işgal edeceğini ve tehcir edilen unsurların tekrar gelip kendilerine hakaret edeceklerini ve taşkınlıklar yapacağını söyleyerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Görüşmelerden sonra Talat Paşa gitmeye ikna olmuş, ancak önce bir kongre toplanarak her şeyi açıklayacağını söylemiştir. Varılan karara göre öncelikle Talat, Enver ve Cemal Paşalar olmak şartıyla Bahaettin Şakir, Dr. Nazım, Dr. Resuhi Beyler memleketten gideceklerdi. Talat Paşa'nın niyeti Berlin'e gitmek, Enver Paşa'nın niyeti ise hazırladığı çete ile Kafkasya'ya gitmekti. Kafkasya bölgesinde kardeşi Nuri Paşa ile birleşerek mücadeleyi buradan sürdürmek istemiş, ancak o da diğerleri gibi ikna edilerek onlarla birlikte yola çıkmıştır⁶⁶.

7.2. İttihat ve Terakki Döneminin Sona Ermesi: İzmir Suikastı Davası

İstiklal Savaşı'nın ardından bazı İttihatçılar yurda geri dönmüşlerdir. Hatta bunlardan savaş boyunca İsviçre ve Fransa'da kalan Cavit Bey, Düyun-u Umumiye'ye Dayınlar Vekili seçilmiş, Kara Kemal Bey ise yeniden şirketlerinin başına geçmiştir. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ise Trabzon Valisi olmuş sonrasında ise İzmit Mebusu seçilmiştir. Eski İttihatçılar kamu hayatından uzak kalmamışlar, hatta içlerinden bir grup Halk Fırkası'nın "9 Umde" sine karşılık 9 maddelik bir program taslağı hazırlamışlardır⁶⁷.

⁶⁵ Kocaoğlu, a.g.e. , s.61-66.

⁶⁶ Kocaoğlu, a.g.e. , s.70-72.

⁶⁷ Tunaya, a.g.e. , s.707.

1924 yılına gelindiğinde TBMM’de ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Yeni kurulan fırkada Kazım Karabekir, Rauf Bey, Dr. Adnan Beyler gibi isimlerle eski İttihatçılar ile 2.grup üyeleri bulunuyordu. Fırkanın örgütlenmesinde de İttihatçıların rolü vardır. Ancak Şeyh Said isyanının baş göstermesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, ardından kurulan İstiklal Mahkemeleri duruma el koyarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve muhalefet susturulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ancak Meclis’teki gergin hava bir türlü gitmemiştir. 16 Haziran 1926 sabahı duyulan bir haberle memleketteki gerginlik daha da artmış, İttihatçılar için sonun başlangıcını oluşturmuştur. İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’ya suikast teşebbüsünde bulunulmuş, bunu tertip edenler de tutuklanmıştır. İstiklal Mahkemeleri derhal İzmir’e gelmiş, konuyla ilgili çalışmalarına başlamıştır⁶⁸.

Kurulan İstiklal Mahkemesi’nde İttihatçılar da yargılanmış, konuyla ilgili özellikle Maarif Nazırı Şükrü Bey ile eski İaşe Nazırı Kara Kemal üzerinde durulmuştur. Yargılama suikast girişimi konusuyla başlamış, İttihatçıların 1908-1918 arası politikalarının hesabı sorularak devam etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde gazetecilerin öldürülmesinden Şükrü Bey sorumlu tutulmuş, I. Dünya Savaşı’na girilmesinin sebebi de İttihatçılar olarak görülmüş ve “İttihatçılar bu mağlubiyetle iftihar edebilir mi?” diye sorulmuştur⁶⁹.

İzmir Suikastı yargılamaları kapsamında Ankara’da kurulan İstiklal Mahkemesi 45 İttihatçı ile Terakkiperver üyelerini 30 gün boyunca sorgulamış, sorgulamalar 31 Ağustos’ta sona ermiştir. Bu yargılama Halk Fırkası basınında “İttihat ve Terakki belasından kurtuluş” olarak nitelendirilmiş, bir çeşit “tasfiye” olarak görülmüştür. Mahkeme İttihat ve Terakki’nin 1926 senesinde suçlu ve sorumluların başları olarak Kara Kemal ve Cavit Beyler üzerinde durmuştur. Mahkeme heyetine göre Cavit Bey, suikast girişiminin de ötesinde “her ne pahasına olursa olsun” İttihat ve Terakki’yi ihya etmiş” bir grubun başında sayılmıştır⁷⁰.

Mahkeme İzmir Suikastı davası kapsamında Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, Hilmi Bey ve Nail Beyi birinci derecede sorumlu bularak idama mahkûm etmiştir. Cezalar, kararların verildiğin 26 Ağustos Perşembe günü saat 23.00’da infaz edilmiştir. İkinci derecede suçlu olarak görülen Rauf, Rahmi, Vehbi,

⁶⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.709-710.

⁶⁹ Tunaya, *a.g.e.*, s.711.

⁷⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s.714-716.

Hüsni, İbrahim Ethem Beyler de, Ceza Kanunu'nun 58. Madde gereğince onar yıl kalebentliğe mahkûm edilmişlerdir. Daha başka cezalar da verilmiştir. Hakkında verilen idam kararından sonra kaçan Kara Kemal yakalanacağı sırada intihar etmiştir. Son olarak yurt dışına kaçmaya çalışırken yakalanan ve Ankara'ya getirilen Abdülkadir Bey, 31 Ağustos günü yeniden yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gece saat 23.00'da idam edilmiştir. Bu infazlara karşın yargılananların büyük kısmı beraat etmiş ve hemen serbest bırakılmışlardır. Böylece Cumhuriyetin ilanından tam 3 yıl sonra İttihatçılar defteri kapanmıştır⁷¹.

Sonuç

Türk Demokrasi tarihine bakıldığında İttihat ve Terakki'li yıllar önemli bir süreci teşkil eder. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde devleti kurtarmak isteyen iyi eğitilmiş gençlerin bir araya gelmesiyle oluşturdukları "Jöntürk" hareketi kısa zamanda yayılarak ülkede etkin olmuş, özellikle de 1913 - 1918 yılları arasında uyguladıkları ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel politikalarla ülkede söz sahibi olmuşlardır.

1914 yılına gelindiğinde Dünya tarihi açısından oldukça önemli olan Birinci Dünya Savaşı'na kendi verdiği karar üzere dâhil olan İttihat ve Terakki, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecindeki yapılanmasına da imzasını atmıştır. İttihat ve Terakki yöneticilerinden Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak atanması ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmesiyle başlayan Kafkasya politikası, bölgede gerçekleşen Sarıkamış Harekâtı'nın olumsuzlukla sonuçlanması üzerine, başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki liderlerinin savaşa girme suçlusu olarak görülmelerine neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesiyle imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'nda Osmanlı Devleti adına görüşmeleri İttihat ve Terakki yöneticilerinden Talat Paşa yürütmüştür. Diğer yandan savaş yıllarında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa bu mesele için kardeşi Nuri Paşa'yı görevlendirmiş ve Azerbaycan'da Kafkas İslam Ordusu kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup çıkması üzerine yaşanan tüm olumsuzluklardan İttihat ve Terakki sorumlu tutulmuş, bunun bir sonucu

---

⁷¹ Tunaya, *a.g.e.*, s.719-720.

olarak da Talat Paşa'dan bulunduğu görevden istifası istenmiştir. Ardından İttihat ve Terakki üyeleri Kasım 1918'de yurtdışına kaçarak gittikleri yerlerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak İstiklal Savaşı'nın ardından yurda dönen bazı İttihatçılar Türk siyasetinde yer almaya başlamışlar, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda kendilerini göstermişlerdir. Bu yeni dönem onlar için bambaşka bir süreci beraberinde getirmiştir. Lazistan Mebusu Ziya Hürşit Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast girişimiyle bazı İttihatçılar İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak idam edilmişler, bazıları ise siyasi hayatın dışında bırakılarak tasfiye edilmişlerdir. Böylece İttihatçıların devri tamamen kapanmıştır.

BIBLIOGRAPHY

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- BOA, HSD. AFT. 6-29, 11.04.1335.
BOA, DH. ŞFR. 475-35, R-30-03-1331.
BOA, DH. ŞFR. 455-81, R - 13-10-1330.
BOA, HR. SYS.2881-6, M-08-10-1915
BOA, İ. DUİT, 8-92, 05-02-1332.
M.A.Z.C., Dönem:3, İçtima:10, 22 Teşrinisani 1332 (1916)
M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:4, 4 Mart 1918
M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:1, İçtima:1, 22 Eylül 1915

Kitap ve Makaleler

- AKSUN, Ziya Nur, **Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008,
AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998,
ASLAN, Ahmet, "Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010,
BAL, Halil, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkler ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 2004, s.25-51.
Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, Temel Yayınları, İstanbul 2006
ÇOLAK, Mustafa, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006,
DENİZ, Taşkın, **Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2014
DİKKAYA, Mehmet, **Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, Beta Yayınları, İstanbul 2009
EKSİK, Betül, "Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Sivas 2018.
ERICKSON, Edward J., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)**, Çeviren: Sare Levin Atalay, cilt: IV, Timaş Yayınları, İstanbul 2011
GÖKBAYIR, Satılmış, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri ve Siyasi Programı", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3 (1), s.61-96.
GÜNEŞ, Gönül, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s.101-130.

- HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Hasan Babacan, **Mehmet Talat Paşa 1874-1921**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005,
- IADIGAROV, Emin, "Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2017,
- KOCABAŞ, Süleyman, **Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)**, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.
- KÖSOĞLU, Nevzat, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013
- Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov, **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu**, Atatürk Üniversitesi Ortadoğu ve Ortaasya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erzurum 2012,
- MUSTAFAYEV, Beşir, "Türk İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:30, s.17-40
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015
- TURLYBEK, Aslan, "Enver Paşa 1918 - 1922", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2013.
- TÜRK, Muzaffer, "Enver Paşa'nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi", **Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018,
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul 2015,
- URAL, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- YILMAZ, Reha, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, cilt:3, sayı:6, 2008, s.137-160.

EKLER

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Etkili Üç İttihatçı: Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa

Enver Paşa Kafkas Cephesi'nde Alman Subayları ile Birlikte

Brest-Litovsk Görüşmelerine Giden Talat Paşa ve Osmanlı Heyeti

